

Diplomaatia ja ajalugu

Henning von Wistinghausen 80

Tahaksin küsida prantsuse poeedilt Jacques Prévert'ilt, kuidas portreerida Henning von Wistinghausenit – kuid olen selle sooviga neli aastakümnet hiljaks jäänud. Kuidas maalida portree kõrge aukraadiga Saksa diplomaadist ja härrasmehest *par excellence*? Kas nii nagu ta seisab ühel esindusfotol – frakis ja laia sinise ordenilindiga oma vanavanaema Isabella paruniproua von Ungern-Sternbergi portreemaali taustal. See ülesvõte on tehtud Toompeal, kunagises aadlimajas Lossi platsi ääres, praeguses Saksa suursaadiku residentsis. Kohas, kus unustatud ajalugu ulatab käe kirjutatud ajaloole. Ja ajal, mil president Lennart Meri oli tunnustanud suursaadik Henning von Wistinghausenit Tallinnas tema ametipostilt lahkumise puhul Maarjamaa Risti ordeniga.

Küllap oli see aeg tema diplomaadikarjääri kulminatsioon ja nagu sümbolne ühendushetk Wistinghausenite perekonna sajanditepikkuse minevikuga Eestimaal. Niisugune mõte sunnib küsima, kas inimese elukäik on tema enda tahtel kujunemine või määrab seda seletamatu saatus. Henning von Wistinghausen ei sündinud Tallinnas, vaid 26. novembril 1936 Kopenhaagenis, kus tema isa oli Saksa akadeemilise teadusvahetusteenistuse (*Deutscher Akademischer Austauschdienst*) esindaja. Lapsepõlv diplomaadi perekonnas, algul Lõuna-Saksamaal, siis Haagis, Berliinis, noorukina Pariisis ja 1953–1954 prantsuse lütseumis Montmorency's, seejärel taas Saksamaal gümnaasiumis ja abituurium. Selles kiretus loetus on midagi ehtsalt baltlasklikku, varast elukogemust ja maailmanägemust, võrkeeltest rääkimata. Küllap leidub siin sarnasjooni, mis sidusid teda hilisemas sõpruses Lennart Meriga.

Juurastudium Münchenis ja Bonnisis aastail 1956–1960 koos selle eriala raskete riigeksamitega ja vahepealsete referendaariaastatega Münchenis võinuks ennustada pühendumist juristikarjäärile, kuid selline valik polnud ilmselt noormehe kutsumus. Kas oli see isa eeskuju või soov oma maailma avardada, kuid 1965. aastal astus Henning von Wistinghausen Saksa välisministeeriumi (*Auswärtiges Amt*)

teenistusse. Tema teenistuskäik algas atašeenä Dublinis, jätkus ametnikuna ministeeriumis ja 1969–1972 oli ta Saksa saatkonnas Moskvas konsulaarosakonna juhataja – *gospodin konsul*, nagu juubilar ise armastab end tituleerida. Karjääridiplomaadi rotatsioon viis teda järgnevalt Dakari, siis aga 1981–1984 esindajaks *International Energy Agency* juurde Pariisi ning pärast järjekordset tööperioodi kodumaal nimetati ta 1990 Saksa peakonsuliks Leningradis. Siitpeale seondub tema tegevus üha enam *Suure Pöörde* aegse Eestiga, sest Leningradi peakonsuli tegevuspiirkonda kuulusid ka Riia ja Tallinn. Henning von Wistinghausen toetas nõu ja jõuga Saksa Kultuuriinstituudi asutamist Tallinnas 1991 aprillis, seega veel enne Eesti taasiseseisvumist sama aasta augustis.

Tol ootusrikkal ajal toimusid muutused kiiresti. Vaevalt oli augustiputši päevil Tallinnas viibinud peakonsul tagasi Leningradis, kui ta naasis, ent juba uue ülesandega. 28. augustil 1991 taastas Saksamaa diplomaatilised sidemed Balti riikidega ning alates 2. septembrist 1991 kuni 20. oktoobrini 1995 oli Henning von Wistinghausen Saksamaa Liitvabariigi esimene suursaadik Eestis. Neli aastat tegutsemist Eestis kõige huvitavamal ülesehituse ajal, esindades Saksa valitsust ja poliitikat ning aidates kaasa euroopalike väärtuste taaskehtestamisele taasiseseisvunud riigis. Ajaloootundlikule suursaadikule oli emotsionaalselt tähendusrikas jalutada linnas, mis juba 16. sajandi lõpust alates oli täis Wistinghausenite jalajälgi, tollisamal maastikul, kus olid toimetanud tema esivanem, Tallinna bürgermeister 1762–1766 Christian Wistinghausen või teatrikritikust vanaisa Walter von Wistinghausen, kirjanikust vanatädi Theophile von Bodisco ja paljud teised selle suguvõsa liikmed. Majast Toompeal, mis kuulus kunagi ta vanavanaemale ja kus hiljem oli Eesti riigivanema residents, sai Henning von Wistinghauseni tähtsaima renoveerimisprojekti tulemusel Saksa suursaadiku residents. Ta algatas tänu oma sidemetele Tallinna Toomkiriku aadlivappide restaureerimise. Tartus aga asutati tema tõhusal toel 1992. aastal Saksa Kultuuri

Henning von Wistinghausen.
Foto: D. Hunt

Instituut. Suursaadiku Eesti aastate kultuurialaseid ettevõtmisi võiks pikalt jätkata, ent üksikasjalikumalt on neist lugeda tema enda mälestustest.

1995. aastal lähetati Henning von Wistinghausen Saksa suursaadikuks Alma-Atasse ja 1998 Helsingisse, misjärel ta jäi 2001. aastal pensionile. Oma järgneval eluetapil on ta tõestanud lihtsat asjaolu, et Tallinn asub Berliinist ainult kahe tunni õhusõidu kaugusel. Henning ja Monique von Wistinghausenit võib suviti kohata nii Tallinnas kui ka Leetses ja ikka jälle ka Haapsalus, Kassaris või Muhus puhkamas. Selle kõrval on suursaadik endiselt külastanud Tallinna ja Tartu arhiive ning raamatukogusid.

Pöörame nüüd Henning von Wistinghauseni elulooraamatus lehekülje tagasi, et vaadelda teda Balti ajaloo ja aadlisuguvõsade suurepärase tundja, uurija ja kirjutajana. Kui väita, et ajalugu on Balti aadli eksistentsi ja enesetunnetuse alusmüür, siis on Wistinghausen selle tõdemuse parim esindaja tänapäeval. Kahekümnene noormees, kes 1956. aastal alustas juurastudiumit Münchenis, avaldas aasta hiljem oma esimese raamatu „Beiträge zur Geschichte der Familie von Wistinghausen“ (Käsitlusi Wistinghauseni perekonnaloost; 137 lk., 673 allikaviidet!), pühendades selle oma vanaisa Walter von Wistinghauseni mälestusele. On ilmselge, et perekonna ajaloo koostamine ei sünni paari kuuga, vaid on mitme aasta hoolika töö tulemus,

järelikult ulatub tema genealoogiliste uuringute algus gümnaasiumiaega. Kuid selles esimeses töös joonistuvad välja Wistinghausenile iseloomulikud stiil ja lähenemine ajaloole (pärast juurastudiumi oli ta Münchenis õppinud ka ühe semestri Ida-Euroopa ajalugu). Need on suur täpsus, lausa skrupuloosne põhjalikkus allikate tsiteerimisel, ühendatud historistliku aukartusega möödanikus tegutsenud inimeste vastu ja erakordne töökus.

Tema järgmine teos valmis tollases Nõukogude Liidus. Selleks töötas ta oma ametikohustuste kõrvalt Moskvas Lenini nim. raamatukogus, Leningradis Saltõkov-Štšedrini nim. raamatukogus ja Tallinnas Teaduste Akadeemia raamatukogu *Baltica* osakonnas läbi *Revalsche Wöchentliche Nachrichten* ja *Ehstländische Gouvernements-Zeitung*'i aastakäigud. Selle kogumistöö tulemusena ilmus 1975. aastal tänini asendamatu käsiraamat Eestimaa rüütlimõisate omandisuhetest 18. ja 19. sajandil – „Quellen zur Geschichte der Rittergüter Estlands im 18. und 19. Jahrhundert (1772–1889)“ (Allikaid Eestimaa rüütlimõisate ajaloost 18. ja 19. sajandil).

Ajalookirjutajaid leidub diplomaatide hulgas sageli, ent vaevalt ajendas Wistinghausenit soov neid jäljendada, temas on pigem näha vanade baltlaste vaimsete püüdluste traditsiooni jätkamist. Aastast 1963 on ta Balti Ajaloo Komisjoni liige ja see pole aunimetus, vaid tunnustus ajaloo

kirjutamise eest. Diplomaadi argielus on ametitöö kõrval vajadus tegelda millegi muuga, ja ajaloo uurimine on kahtlemata üks õilsamaid valdkondi. Ajal, mil Wistinghausen oli suursaadik Tallinnas, ilmus tema koostatud koguteos „Zwischen Reval und St. Petersburg: Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten“ (Revali ja Peterburi vahel. Eestimaalaste mälestusi kahest sajandist; 1993), mis koondab 17 Eestimaa aadlisoo esindaja seni avaldamata mälestusi. Siin oli tõukeandjaks Saksamaal edasi tegutsev Eestimaa Rüütelkond, mille liige ja 1984–1990 ka esimees Wistinghausen on olnud. Ta ise ristas oma teose *Textbuch*’iks, märkides, et mälestused lisavat värvi ajalookirjutusele. See mälestuste köide ilmus hiljuti ka eestikeelses tõlkes (Argo, 2016). Veel enne Tallinnast Kasahstani siirdumist tegi suursaadik Eesti sõpradele lahkumiskingituse oma vanaisa Walteri varaste mälestuste kakskeelse väljaandega – „Pilte minu lähemast ümbrusest. Üks lapsepõlv Eestimaal saja aasta eest“ (1995).

Tema järgmiseks raamatuks osutus oma vanatädi Theophile von Bodisco (snd. von Wistinghausen, 1873–1944) mälestuste „Versunkene Welten: Erinnerungen einer estländischen Dame“ (Kadunud maailmad. Ühe Eestimaa daami meenutused; 1997) avaldamine. Võime ette kujutada, et töö selle käsikirja kallal oli Alma-Ata ‘pagenduse aastail’ vaimset rahuldust ja rõõmu pakkuv. Neist raamatuid võib jääda mulje Wistinghauseni passionaarsest huvist üksnes baltisaksa memuaristika vastu, kuid see oleks eksitav. Tema artiklite ja lühikirjutiste loetelu ulatub poolteisesajani. Süvenedes üha enam Balti ajaloo hämaratesse võrendikesse, sai Wistinghausenist just 18. sajandi Eestimaa ja eriti Tallinna ajaloo uurija ja tundja. Tema huvitav käsitlus „Die Kotzebue-Zeit in Reval“ (Kotzebue aeg Tallinnas, 1995, 1996) on suursaadiku Tallinna-perioodi üks küpsemaid vilju. Ja aasta hiljem võisid asjahuvilised lugeda ajakirjas Akadeemia tema artiklit „Näitlejad ja muusikud Tallinna vabamüürlasloozide liikmeina“, mis reetis juba autori sügavamat huvi vabamüürluse ajaloo vastu. See valdkond oli jäänud Eesti kultuuri- ja sotsiaalajaloos tundmatuks peatükiks. Valgustusajastu mõjud ja peegeldused Baltikumi kultuurioludes andsid sellele teemale olulise värvingu. Siin osutus Wistinghauseni lähimaks kolleegiks ja vestluspartneriks varalahkunud ajaloolane Indrek Jürjo (1956–2009), kelle uurimused Tallinna 18. sajandi lugemisseltsidest ja Hupelist olid teedrajavad.

Wistinghauseni aastaid kestnud kogumis-, uurimis- ja kirjutamistöö jõudis sel aastal tõelise *opus magnum*’i avaldamiseni. Kölnis Böhlau kirjastusel ilmus 2016. aasta aprillis tema kolmeköiteline „Freimaurer und Aufklärung im Russischen Reich. Die Revaler Logen 1773–1820“ (Vabamüürlus ja valgustus Vene impeeriumis. Tallinna loozid 1773–1820), kokku 1419 lehekülge (!) teksti ühes loendamatu joo-nealuste viidetega, kusjuures kolmas köide on Tallinna vabamüürlaste biograafiline leksikon. Vabamüürlaste loozide üldetailse käsitluse taustal hoomab kannatlik lugeja huvitavaid järeldusi 18. sajandi linnaühiskonna elust, kultuurioludest ja poliitilistest vahekordest kuni seal liikuvate tegelaste elukäikudeni välja. Üks on kindel – see teos jääb Baltikumi 18. sajandi ajaloo raudvara hulka ning selle kuulsus kajab vastu iseäranis vabamüürlaste ajaloo tegelejate ringkondades nii Venemaal kui Euroopas ja üleilmselt. Mis võib veel olla parem kingitus 80-aastaseks saavale mehele kui oma aastatepikkuse hoole ja vaeva trükkis ilmumine.

Henning von Wistinghauseni *laudatio*’t sobib lõpetama tema väljapaistev mälestuste-raamat „Im freien Estland. Erinnerungen des ersten deutschen Botschafters 1991–1995“ (2004), mis ilmus 2008. aastal ka Urmas Oolupi elegantse tõlkes – „Vabas Eestis. Esimese Saksa suursaadiku mälestused“. Need ligi 700 lehekülge pole aga mitte tavapärane memuar-teos, vaid on loetav kui väga hästi dokumenteeritud ja süstemaatiline Eesti ajalugu neil aastail. Mis ühendab juubilar selle teose tema teiste raamatutega, on ajaloo inimlik mõde, selles tegutsevad reaalsed inimesed erinevatest eluvaldkondadest oma püüdluste, tahtmistega ja iseloomude värvikirevusega. Niisugune on tema rikkaliku kirjavara põhimoraal, mille ülesleidmiseks tuleb varuda aega, et kogukaid raamatuid nautida. Rõõmu kirjatööst ja tugevat tervist, härra suursaadik!

Jüri Kivimäe

Jüri Kivimäe

(1947), PhD, Elmar Tampold Chair of Estonian Studies, Department of History, University of Toronto, 100 St. George Street, Toronto, Ontario, M5S 3G3 Canada, jkivimae@chass.utoronto.ca